

PAPER DETAILS

TITLE: Eski Orta-Asya Türk Kamu Hukuku'nda Kaganların Görev ve Sorumlulukları

AUTHORS: Aybars PAMIR

PAGES: 321-348

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1999617>

ESKİ ORTA-ASYA TÜRK KAMU HUKUKU'NDA KAĞANLARIN GÖREV VE SORUMLULUKLARI

*Duties And Responsibilities of Kagans in the Ancient Turkish
Middle-Asian Public Law*

Aybars PAMİR*

ÖZ

Eski Orta – Asya Türk Kamu Hukuku'nun temel sujesi kağandı. Devlet onun kişiliğinde vücut bulmakta, egemenlik hakkı da doğrudan onun tarafından kullanılmaktaydı. Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılan kut kağanı yarı-kutsal bir niteliğe büründürmüştü. Kağan, kutu sayesinde devletini korumak, halkına gece-gündüz hizmet etmek, kurultay toplamak gibi çok sayıda önemli görevi üstlenmiş durumdaydı.

Anahtar Kelimeler: Kağan, Egemenlik Kavramı, Orta-Asya, Kut, Orhun Yazıtları, Kutadgu Bilig.

ABSTRACT

The basic subject of the ancient Turkish Middle-Asian Public Law was “*Kagan*”. State appeared in the personality of kagan and also sovereignty was used directly by him. “*Kut*” which means sovereignty originating from God made kagan half-sacred in the society. Kagan had lots of important duties and responsibilities such as saving the state, serving his nation day and night and gathering up the assembly ... ect. thanks to his “kut”.

Keywords : Kagan, Concept of Sovereignty, Middle-Asia, Kut, Orhun Monuments, Kutadgu Bilig.

Makalenin Geliş Tarihi: 29.09.2021, **Makalenin Kabul Tarihi:** 10.11.2021.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Tarihi A.B.D. Öğretim Üyesi. e posta: aybarspamir@hotmail.com, ORCID 0000-0002-0596-1340.

GİRİŞ

Eski Orta – Asya Türk Kamu Hukuku, üzerinde az çalışma yapılmış bir alandır. Bunda, şüphesiz konu ile ilgili kaynakların yetersiz oluşu en önemli etken sayılmaktadır. Öte yandan, sözü edilen alanda en önemli kaynaklardan sayılan Çin kaynakları da çoğu noktada objektif olmaktan uzaktır. Eski Orta-Asya Türk devletleri ile ilgili incelemelerde bulunulurken Çin kaynakları çok dikkatli bir biçimde değerlendirilmeli ve eğer mevcutsa, o konudaki yerli kaynaklardan azamî derecede istifade edilmelidir.

Bu çerçevede ele aldığımız **“Eski Orta-Asya Türk Kamu Hukuku’nda Kağanların Görev ve Sorumlulukları”** başlıklı makalemiz adı geçen döneme ait önemli bir konuyu irdelemek suretiyle hukuk tarihimizdeki bir boşluğu doldurma amacını gütmektedir. Konunun incelenmesinde Orta – Asya’da kurulmuş üç büyük Türk devleti olan Asya Hun, Göktürk ve Uygur Devletleri ile Türkler’le akraba bir ulus olan Moğollar’a ilişkin bilgilere yer verilmiş, bu devletlerin kamu hukuku düzenlerine ilişkin en önemli kaynaklardan güzel örnekler sunulmuştur. Bu kaynaklar arasında Orhun Yazıtları ile Kutadgu Bilig’in ayrı bir yeri bulunmaktadır. Adı geçen kaynaklar yerli nitelikte olup tamamen tarafsız bilgiler içermekte, daha da önemlisi o döneme özgü idealist bir Türk devlet yapısını ortaya koymaktadırlar. Şüphesiz, makalemizin bazı bölümlerinde Çin kaynaklarından da gerektiği ölçüde istifade edilmiştir.

Konu incelenirken, öncelikle Orta-Asya’nın coğrafi özelliklerinin net bir biçimde ortaya konması gerekmektedir; zira, Türkler’in anayurdu olarak kabul edilen Orta-Asya’nın bölgede yaşayan kavimlere sunduğu göçebe yaşam tarzının çok sıkı kurallara dayanan ve son derece disiplinli bir yönetimi gerektirdiği ve bunun da kağanları geniş görev ve yetkilerle donattığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan, kağanın görev ve sorumluluklarının ortaya konmasında eski Türk egemenlik anlayışıyla doğrudan bağlantılı bulunan çok önemli bir konu daha bizleri karşılamaktadır: **“Gök Tanrı’dan Kut Alınması.”** Türk Kağanı göçebe toplumunu sıkı bir disiplin içerisinde yönetebilmek için Gök Tanrı’dan gelen kutuna sıkı sıkıya sarılmış, bu durum, onun oldukça geniş görev ve yetkilere sahip olmasını gerektirmiştir. Kağanları o günkü koşullar çerçevesinde çağdaşı pek çok devletin hükümdarına göre hayli üst seviyelere taşıyan bu görev ve sorumluluklar makalemizde maddeler halinde ve ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Adı geçen görev ve sorumluluklar yakından incelendiğinde, bunların büyük ölçüde günümüz kamu hukukuna da ışık tuttuğu sonucuna ulaşılabilir.

I. GENEL OLARAK – TÜRKLER’İN ANAYURDU “ORTA-ASYA”

Makalemizin konusunu oluşturan kağanların görev ve sorumluluklarını incelemeye geçmeden önce, Türkler’in anayurdu sayılan Orta-Asya’nın coğrafi özelliklerinin ve bunların Türkler’in yaşam tarzını şekillendirmedeki rolünü ortaya koymamız gerekmektedir. Nitekim, Türkler’in bölgedeki yaşam tarzı ve bunun getirdiği çeşitli sorun ve ihtiyaçlar Türk kağanının hem hukukî statüsünü hem de görev ve yetkilerini belirlemede etkili olmuştur.

Türkler’in anayurdu Orta-Asya Kuzey’de Sibiry Orman Bölgesi, Güney’de Kven-lün ve Pamir Yaylaları, Doğu’da Çin ve Batı’da ise Hazar Denizi arasında kalan son derece geniş bir ülkeydi. Bölgede Tarım, Seyhun, Ceyhun gibi nehirlerin suladığı verimli araziler de bulunmakla beraber, ülkenin çok büyük bir kısmı bozkır ya da çöldü. Bu durum, bölgede yaşayan Türk kavimleri için göçebe tarzı bir yaşantıyı mecbur kılmıştır. Türk kavimleri belli bir bölgede bir süre kaldıktan sonra kuraklık, düşman istilâsı ya da daha güçlü kabilelerin baskısı gibi çeşitli sebeplerle başka bölgelere göç etmek zorunda kalıyorlar, kendilerine yeni yaşam alanları bulmaya çalışıyorlardı.¹ Yüzyıllar boyu yaşanan bu süreç, Türkler’in son derece hızlı ve dinamik bir yaşam tarzını seçmelerinde etkili olmuştur. Hayatta kalabilmek ve nesillerini sürdürebilmek adına daima güçlü ve disiplinli olmak zorunda olan Türkler devlet yapısında da çok sert ve asla taviz vermeyen bir sistemi benimsemek durumunda kalmışlardır.

Bu şekilde hareket edilmesi halkın refahı, huzuru ve devletin devamlılığı için hayati derecede önemli sayılmıştır. Anlatılanlar şüphesiz kağanların görev ve sorumluluğunun saptanmasında da bir temel teşkil etmektedir.

II. GÖK-TANRI’DAN KUT ALINMASI

Kağanların görev ve sorumluluklarını incelemeye geçmeden önce ele alınması gereken çok önemli bir konu daha karşımıza çıkmaktadır: “**Gök Tanrı’dan Kut Alınması**”. Kağanın egemenlik hakkıyla doğrudan ilintili bulunan bu konu iyice açıklığa kavuşturulmadan kağanın görev ve sorumlulukları hakkında yeterli bilgiye sahip olunması mümkün değildir.

Eski Orta-Asya Türk egemenlik anlayışı Gök Tanrı’nın toplum içerisinde bir aileyi seçmesi ve onun erkek üyelerinin hepsine birden

¹ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi (Ankara: Turhan, 2015), s. 18 vd.

egemenlikten pay vermesi esasına dayanmaktaydı. Şu durumda, o ailenin erkek üyelerinin hepsi de devleti yönetmede eşit söz sahibi olmaktaydılar. Bu üyelerin içinden birinin kağan yapılması ise Gök Tanrı'nın takdirine bırakılmıştır.²

Kağan, tahta oturduktan sonra ülkesini ailesinin erkek üyeleri arasında paylaştırır ve bu üyeler kendilerine bırakılan toprak parçaları üzerinde diledikleri gibi bir yönetim sağlayabilirlerdi; örneğin kanun koyabilirler, vergi toplayabilirler, cezalandırma yetkilerini kullanabilirler, hatta yabancı devletlerle antlaşmalar bile yapabilirlerdi. Kağan onların yönetim biçimlerine asla karışamazdı.³ Ancak, devletin ortak menfaatini gerektiren konularda her bir bey kağanın isteklerine uymak ve emirlerini yerine getirmek zorundaydı. Örneğin kağanın çağrısı üzerine merkezde toplanan kurultaylara tüm beyler katılmak durumundaydılar; çağrıldığı halde toplantıya gelmemek devlete isyan anlamına gelir ve bunun cezası da son derece ağır olurdu.⁴

İşte, Gök Tanrı'nın takdiriyle tahta oturan kağanın, gücünü Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılan Kut'tan aldığına inanılıyordu. Bu özellik onun egemenliğini kutsallaştırmakta ve pekiştirmekteydi. Kağan, aldığı kut sayesinde, görevini başarabilmesi için bir takım ferdi kabiliyet ve üstünlüklere de sahip bir pozisyona ulaşıyordu. Gerçekte kağanın bu üstünlük ve meziyetlere sahip olup olmamasının bir önemi yoktu; önemli olan, onun bunlara sahip olduğuna inanılmasıdır. Kağanın eski Türk inanışında bu nitelikleri doğuştan getirdiğine inanılmaktaydı. Kanda gizli olan bu nitelik babadan oğula geçmekteydi.

Ülke yönetiminde bu kadar önemli bir yeri olan kut acaba hangi anlama gelmekteydi? Şamanizm'de kut *“hayat unsuru, can”* manasında kullanılmakta, Türk ve Moğollar'da ise genellikle semadan inen bir nur sütunu

² B.Y. Vladimirtsov, Moğolların İçtimai Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi, çev. A. İnan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987), s. 114.

³ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 201 vd.

⁴ Konuyla ilgili güzel bir örnek Asya-Hun tarihinden verilebilir. Tan-hu O-yen-t'e (M.Ö. 85-68)'nin tahta çıkışı sırasında hanedan üyeleri arasındaki kavgalar yüzünden sağ ve sol kanat elikleri protesto gösterisi olarak kurultaya katılmamışlardı. İbrahim Kafesoğlu, Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2014), s. 150. Yine, Dede Korkut Destanı'nda Bayındır Han'ın, toy ve kurultayına gelmeyen Dış Oğuz'u düşman olarak ilân ettiği yazılmıştır. Manas Destanı'nın bir bölümünü oluşturan Köketey Destanı'nda da Köketey şöyle demektedir: *“Aşıma gelmeyi yağma ederim.”* Bkz. Aybars Pamir, “Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda Kurultay Müessesesi”, Ç.Ü.H.F.D. C.2, S.3 (Haziran 2015): s. 23.

biçiminde anlaşılmaktaydı. Kağanın soyunun bundan geldiğine inanılıyordu; zaten kağan bu sebeple kutsal sayılmaktaydı. Hazarlar'da da kağan kam (şaman) ailesi gibi kutsal olduğundan halka yüzünü göstermemekteydi.⁵

Kutun kağan açısından önemi çok büyüktü. Kağan kutun gözle görülür, cisimleşmiş bir sembolüydü. Kağan mutlak, evrensel ve kutsal niteliklere sahipti. Devlet içinde hiçbir şey onun iradesi dışında yapılamazdı. Kağan bütün sosyal ve siyasî hayatın tek hakimi ve düzenleyicisi konumundaydı. Dolayısıyla hükümdarlık devletin en yüksek ve güçlü organı idi.⁶

Asya Hunlar'ında **“Gök”** sözcüğü aynı zamanda **“Tanrı”** anlamında kullanılmıştır. O dönemin kağanlarına verilen **“Tengri-kut”** unvanı eski Türkler'de **“Tanrısal Egemenlik”** anlayışının başladığını bizlere ispatlamaktadır. Bu anlayış, aynı zamanda tek Tanrı inancına doğru bir gidişi de göstermektedir.⁷

Orhun Yazıtları'nda ise, hükümdarın Tanrı'ya benzediği ve onun tarafından iktidara geldiğini anlatan **“Ben Türklerin göğe benzeyen, gökten gelmiş bilge kağanı, bu zamanda tahta çıktım. Sözlerimi sonuna kadar dinleyin”**⁸ satırları dikkat çekmektedir. Göktürk Kağanı benzer şekilde **“Ben Tanrı gibi gökte yaratılmış Türk Bilge Kağan tahta oturdum”**⁹ sözleriyle de egemenliğin Gök Tanrı ile olan ilişkisini ortaya koymuştur.

Uygur hükümdarları da, bütün eski Türk kağanları gibi egemenlik kudretlerini (kutlarını) Tanrısal bir kaynağa bağlamak istemişler, bu sebeple de kendilerinden **“Gök ve Ay Tanrı'dan kut bulmuş”** diye söz etmişlerdir. Uygur kağanları gökteki bir ışıktan doğduklarına inanmaktaydılar. Bu, egemenliklerinin Tanrısal kaynaklı bulunduğu bir delil teşkil etmektedir.¹⁰

⁵ Halil İnalcık, “Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, S.B.F.D. C.14, S.1 (1959): s. 74.

⁶ Mahmut Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çift Hükümdarlık Meselesi”, Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu (Elazığ: 1990), s. 233.

⁷ Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, C. I (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1969), s. 48.

⁸ Vilh. Thomsen, Orhun Yazıtları, çev. Vedat Köken (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), s. 122.

⁹ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 140.

¹⁰ Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çift Hükümdarlık Meselesi”, s. 229.

III. KUTUN KAĞANA BAHŞETTİĞİ GÜÇLER

Tanrısal kaynaklı egemenliğin göstergesi olan kut kağanın kişiliği ile birleştiğinde, onu toplum içerisinde son derece güçlü ve saygın bir konuma getirmekteydi. Öyle ki, Türk Kağanı egemenlik hakkını kullanmada çok geniş bir hareket serbestisine sahip olmaktaydı. Nitekim, göçebe kabileleri kendi otoritesine bağlayabilmek ve onları bir arada tutabilmek için bu geniş yetkilere sahip olması bir zorunluluktur. Ancak kağanın, yönetim yetkisini kullanırken daima halkın iyiliğini gözetmesi gerekiyordu.

Kağan eski Türk toplumunda en yüksek askerî şef konumundaydı. Zaten eski Türk devletlerinin halkıyla, ordusuyla askerî bir nitelik taşıdığı bilinmektedir.¹¹

Kağan bunun yanında en yüksek yargıç rolünü de üstlenmişti. Yargı yetkisini en azından başkent ve çevresinde bizzat kullanan kağan, suçluları da cezalandırmaktaydı. Başkent dışında ise bu görev ondan yetki alan ve onun adına hareket eden yargıçlara aitti.¹²

Kağan ayrıca devlette yasamanın sembolüydü. Devlet kuran ve yöneten her kağan mutlaka bir yasa (töre) koyar, devletin töresi de devletin kurucusunun adıyla anılırdı. Nitekim Oğuz Kağan töresi böyle oluşmuştur. Oğuz Kağan Destanı'ndan anlaşılabildiği kadarıyla, Oğuz (Mete) bir savaştan döndükten sonra büyük bir zafer kurultayı toplamış, bunu da bir töre kurultayı takip etmiştir. Destan'da, Türk töresini koyan kişinin Oğuz Kağan'ın veziri Irkıl Hoca olduğu ifade edilmektedir. Kurultay toplantılarında törenin konulmasında bilge kişilerin görüşlerine büyük değer verildiği görülmektedir. Irkıl Hoca bilge ve üstün kişiliği ile Türk mitolojisinde yarı-tanrı bir kam (şaman) olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³

Göktürk Devleti'nin kurucusu Bumin Kağan da tahta oturduktan sonra Türk ulusunun ülkesini ve töresini düzenlemiş ve ardından dört tarafa egemenliğini yayarak imparatorluğunu kurmuştur. Bir ara çökmüş olan Göktürk Devleti'ni yeniden bağımsızlığına kavuşturan İltiş Kağan da töresi bozulmuş olan Türk ulusunu atalarının töresince tekrar diriltmiş ve töreye

¹¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, C. 2 (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971), s. 15-18.

¹² Arslan, "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çift Hükümdarlık Meselesi", s. 225.

¹³ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982), s. 47 vd.

canlılık kazandırmıştır.¹⁴ Bilge Kağan ise “... *Ben tahta çıktıktan sonra bunca önemli yasağı dünyanın dört bucağındaki halka verdim*”¹⁵ sözleriyle yasa koymanın önemini dile getirmiştir.

Yazıtlar’da geçen “*Beyler de ulusu da birbirine uygun imişler, o yüzden ülkeyi o kadar iyi koruyabilmişler, ülkeyi koruyarak yasalar düzenlemişler*”¹⁶ sözleriyle de törenin önemine vurgu yapılmıştır. Söz konusu ifadede, hukuk kurallarının oluşmasında beylerin rolüne de işaret edilmektedir. Devletin idaresinde görev alan çeşitli üst seviyede görevlinin katkısıyla hukuk kuralı konması kurultaylar aracılığı ile gerçekleşmekteydi. Dönemin koşullarına göre oldukça demokratik sayılabilecek bu toplantılarda, katılımcılar her konuda görüşlerini serbestçe açıklayabilirler, ama son sözü söyleme yetkisi yine kağanın olurdu. Şu durumda, törenin oluşumunda ikinci bir yol olarak kurultayların hukuk kuralı koyması gerçeği ile karşı karşıya kalmaktayız.¹⁷

Eski Orta-Asya Türk toplumlarında törenin bir üçüncü oluşma biçimi daha vardır. Törenin asıl ortaya çıkış biçimi olan bu şekilde töre geleneksel olarak, yavaş yavaş ve kendiliğinden oluşmaktadır. Bu oluşum biçiminde toplumun benliğinde oluşan törenin malzemesi Orta-Asya Türk toplumunun siyasal ve sosyal düzeninde yaşayagelen örf ve adet kuralları olmaktadır ki, buna “Yosun Hukuku” adı verilmektedir. Türkler’de, Özel Hukuk’a ait kuralların hemen hepsi bu şekilde oluşmuştur.¹⁸ Yine, dine ait konularda da yosun hukukunun uygulandığı görülmektedir.¹⁹ Bu sebeple, söz konusu alanlara ne kağanlar ne de kurultaylar müdahale edebilmişlerdir.²⁰ Meğer ki, cesur ve müteşebbis bir kağan ortaya çıkıp reform yapmak istesin.²¹

Töre her ne surette ortaya çıkmış olursa olsun, hükümdarı da bağlayıcı objektif hukuk kuralları toplamıdır. Eski Orta-Asya Türk Kamu Hukuku geleneğinde, hükümdarın kendi kişisel otoritesine dayalı bir hukuk düzeni asla

¹⁴ Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çift Hükümdarlık Meselesi”, s. 226.

¹⁵ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 158.

¹⁶ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 90.

¹⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aybars Pamir, “Eski Orta-Asya Türk Devletlerinde Törenin Oluşmasında Kurultayların Rolü”, Adalet Dergisi, Yıl.146, Dönem.6, S. 62-63 (2019/1-2): s. 213 vd.

¹⁸ M. Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi (İstanbul: Beta, 1999), s. 15.

¹⁹ S. Maksudi Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1947), s. 288.

²⁰ Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, C. I Kamu Hukuku (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989), s. 42, 43.

²¹ Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, s. 288.

düşünülemezdi. Hükümdar her ne kadar Gök Tanrı'dan gelen güçlü bir egemenlik yetkisine sahip olsa da, töreyle mutlak surette bağlı olmak zorundaydı.

Aynı anlayış Kutadgu Bilig'de de dile getirilmiştir. Bu ünlü eserin yaratıcısı Yusuf Has Hacıp *“Devlet silâhla kurulur, ancak kalem ve yasayla yönetilir”*²² sözleriyle bu gerçeği vurgulamak istemiştir.

Kağanın tüm bu görev ve yetkilerine düşman milletlere savaş ilân etmek ve onlarla barış yapmak da ilâve edilebilir. Yabancı devletlere gönderilen elçiler kağan namına ve onun vekili sıfatıyla hareket etmekteydiler. Ayrıca yabancı hükümdarlara yazılan mektuplar da kağanın imzasını taşımaktaydılar. Kağan, bu mektuplarda *“Tanrı tarafından tahta çıkartılmış büyük hükümdar”* unvanını kullanırdı.²³ Kağanın sadece kendi ülke halkına ve beylere karşı değil, yabancı devletlere karşı da *“egemenliğini gökten aldığı”* tezini sürekli biçimde vurgulaması dikkat çekmektedir.

Nihayet, vergiye bağlı kavimlerin vergilerini kağana göndermeleri de kağanın malî alandaki yetkilerini izah etmektedir. Türk kavimleri göçebe bir yaşam tarzı içerisinde olduklarından vergilerini, en değerli malları kabul ettikleri sürü hayvanları ile ödemekteydiler.²⁴

IV. ESKİ ORTA-ASYA TÜRK KAMU HUKUKU'NDA KAĞANIN GÖREV VE SORUMLULUKLARI

Kendisine Gök Tanrı tarafından kut verilen kağanın devletin devamlılığını sağlaması ve ülkesi ile milletini koruyup huzura kavuşturabilmesi için yerine getirmesi gerekli çok önemli görevleri bulunmaktaydı. Karşılması gerçekten çok güç ve büyük özveri isteyen görevlerin ifa edilebilmesi için kağanın elbette bazı üstün vasıflara da sahip olması gerekiyordu. Anılan görevleri gerçekten lâıykıyla yapabilen kimi hükümdarlar adlarını tarihe altın harflerle yazdırmışlar ve Türk halkının gönlünde taht kurmuşlardır. Türk Kağanı'nın belli başlı görev ve sorumlulukları şöyle sıralanabilir:

²² Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, çev. Reşid Rahmeti Arat (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991), B. 2425.

²³ Arsal, Türk Tarihi ve Hukuk, s. 202.

²⁴ Üçok, Mumcu ve Bozkurt, Türk Hukuk Tarihi, s. 32.

A. Devletin Birliğini Sürdürmek ve Korumak

Kağanın en başta gelen görevini devletin birliğini korumak ve sürdürmek teşkil ediyordu. Bu görev ülke içinde merkezle bölgeler arasında düzenli bir hiyerarşinin sağlanmasını ve refah içinde bir hayat düzeninin kurulup sürdürülmesini içermekteydi. Eğer ülke içinde hayat ve refah düzeyi sürdürülemez veya gerilemeye yüz tutarsa, karışıklıklar meydana gelir ve iktidar mücadelesi kaçınılmaz olurdu. Kağan bunun için oymaklar arasında denge unsuru olmak ve onlar arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkları gidermekle yükümlüydü.²⁵

Söz konusu vazife ülke dışında ise sürekli savaşlara dayanmaktaydı. Kağan, Türk ordusunun başkomutanı sıfatıyla hücumda ve savunmada aktif rol oynamak zorundaydı. Kağanlığın önemi bu noktada fazlasıyla ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de, eski Türk siyaset ve devlet anlayışı her zaman içten ve dıştan bölünme ve işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan bir devletin birlik içinde ayakta tutulması düşüncesi etrafında dönmekteydi.²⁶

Konuyla ilgili olarak, devlet topraklarını koruma görevinin önemini vurgulayan ve Asya Hun Devleti'nin kuruluş yıllarında yaşanan bir olaya işaret etmek yerinde olacaktır:

Asya Hun Devleti'nin kurulduğu dönemde, Hunlar'a komşu durumundaki Tung-hular, devletlerini kurma aşamasında büyük badireler atlatan Türkler'i köşeye sıkıştırıp yeni topraklar kazanmak ümidiyle harekete geçmişlerdir. Ama durup dururken savaş çıkartanın kendileri olmasını istemedikleri için Mete'den aslında devlet malı alan, babasının iyi cins bir atını istemişlerdir. Türkler için at vazgeçilmez bir hayvandı. Kurultaydaki görüşmelerde bazı ileri gelenler karşı çıksa da, Mete **“Bir at komşumuzdan nasıl değerli olur?”** düşüncesiyle Tung-hular'ın bu isteğini yerine getirmiştir.

İstekleri yerine gelen Tung-hular Türkler'in kendilerinden çekindiğini düşünerek bir süre sonra bu defa da hükümdardan hanımını veya cariyelerinden birini kendilerine göndermesini talep etmişlerdir. Bu konu da kurultayda tartışılmış, terbiye sınırını aşan istek pek çok beyi kızdırsa da, Mete **“Bir kadın için koskoca bir milletin kaderinin tehlikeye atılmasının doğru**

²⁵ Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çift Hükümdarlık Meselesi”, s. 234.

²⁶ Orta-Asya Türk boylarının son derece disiplinli ve dinamik yaşantısı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 14 vd.

olmayacağı” düşüncesiyle çok sevdiği bir cariyesini²⁷ Tung-hular’a yollamıştır.

Türkler’le mutlaka bir savaş çıkarma azminde olan Tung-hular’ın ilk iki girişimi sonuçsuz kalınca, şimdi bir başka yolun denenmesine karar verilmiştir: *“Türk ve Tung-hu ülkeleri arasında kalan çorak bir arazi parçasının istenmesi.”* Sözü edilen arazi bereketsizdi, işe yaramıyordu ama atalardan kalma bir mirastı. Bir elçi göndererek bu toprak parçasını kendilerine isteyen Tung-hular’a karşı Mete kurultayını bir kez daha toplamıştır. Kimi üyelerin *“Burası çorak bir toprak parçası, verelim gitsin”* şeklindeki sözlerine çok içerleyen Mete, toprağın devletin temelini teşkil ettiği ve ondan asla vazgeçilmeyeceği gerekçesini ileri sürerek bu fikrin karşısında olan tüm kişilerin boyunlarını vurdurtmuş, kurultayın hemen ardından da Tung-hular’a karşı büyük bir sefere girişmiştir.²⁸

Orhun Yazıtları’nda da *“Bütün Türk ulusu üzerinde hüküm sürmek, Türk ulusu yok olmasın diye çalışmak”* siyasî iktidarın en önemli amacı ve en esaslı varlık nedeni olarak gösterilmiştir.²⁹ Nitekim, Bilge Kağan’ın *“... ondan sonra Tanrı istediği ve lütfettiği ve talih ve kismetim olduğu için ölecek ulusu dirilttim, kaldırdım, çıplak ulusu giyimli ettim, başka illi uluslar, başka kağanlı uluslar arasında onları pek üstün kıldım. Dört bucaktaki bütün uluslar arasında onları pek üstün kaldım. Dört bucaktaki bütün ulusları hep barışa mecbur ettim ve düşmanlıktan vazgeçirdim”*³⁰ şeklindeki sözleri onun bu görevi yapıp yapmadığı hususunda ulusuna hesap verdiğini göstermektedir.

Kutadgu Bilig’de ise, konuyla ilgili olarak hükümdara şu tavsiyelerde bulunulmuştur:

“Memleket tutmak için çok asker ve ordu lâzımdır. Askeri beslemek için de çok mal gerekir. Hazineye çok malının bulunabilmesi için ise, halkın

²⁷ Çin kaynaklarına göre, Mete’nin bir ulu hatunu, bir tane askerlerine itaati öğretirken oklattığı eşi vardı. Tung-hular’a gönderilen ise Mete’nin bir cariyesiydi. Mete’nin ulu hatunu kendi eceliyle ölene kadar onun yanında kalmıştır. Konu ile ilgili geniş bilgi için bkz. Saadettin Gömeç, Türk Hun Tarihi (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012), s. 67.

²⁸ L. N. Gumilev, Hunlar, çev. A. Batur (İstanbul: Selenge, 2003), s. 91 vd.; Abdülkadir Donuk, “Eski Türkler’de Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, Türk Dünyaları Araştırma Dergisi, No.17: (Nisan 1982), s. 105.; S. Koca, “Eski Türkler’de Devlet Geleneği ve Teşkilâtı”, Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, C.2, s. 343.

²⁹ Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çift Hükümdarlık Meselesi”, s. 225.

³⁰ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 110.

zengin olmalıdır. Halkın zengin olabilmesi ise, doğru kanunların konulmasına bağlıdır.”³¹ Bu öğütteki asıl vurgu konumuz açısından ilk cümlede yer almaktadır ve bu cümlede toprak kazanmanın ve kazanılan toprakların korunmasının önemi ortaya konmuştur.

Konuyu sadece memleket topraklarının korunması açısından ele almamak gerekir. Bunun yanı sıra, o topraklar üzerinde yaşayan halkın da korunması ve refah düzeyinin üstün tutulması şarttır. Bu noktayı ön plâna çıkaran Moğol tarihinden de güzel bir örnek verilebilir:

Cengiz Han başlangıçta vahşi bir kabile reisiydi. O dönemde henüz büyük devletlerin idaresinden haberi yoktu. Aldığı şehirlerde malları yağmalıyor, insanları da geride bir kişi bile bırakmadan öldürüyordu. Yine böyle bir seferinde Doğu Türkistan'daki Hami şehrinden gelen Tapan isimli bir Türk Cengiz'e şu öğütte bulunmuştur: **“Siz insanları öldürüp toprağı boş bırakıyorsunuz. Halbuki devlet insan ile topraktan meydana gelir. İnsansız devlet olmaz.”** Çin tarihlerinin yazdığına göre, Cengiz Han bu sözlerden dersler çıkarmış, hiç olmazsa bundan sonra alınan şehirlerin halkını öldürmekten vazgeçmiştir.³²

B. Barış ve Sükûnu Sağlamak

Eski Türk egemenlik anlayışı sadece Türk ülkesi ve halkı üzerinde değil, aynı zamanda bütün dünya üzerinde geçerli bir egemenlik anlayışına dayanmaktadır. Bu inanişe göre, Gök Tanrı dünyanın dört bir yanını kut ile donattığı Türk hükümdarının yönetimine bırakmıştır. Bu görevi üzerine alan Türk Kağanı da kendisini yeryüzünde barış ve sükûnu sağlamakla yükümlü tutmuştur. Orhun Yazıtları'nda geçen **“Yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer yaratıldıkta, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerinde atalarım Bumın Kağan ve İstemi Kağan tahta oturmuş”**³³ sözleri insan ırkları ve ülkeleri arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın bütün yeryüzü topluluklarının ve topraklarının sadece Türk kağanlarının yönetimine verildiği inancını ortaya koymaktadır. Yine **“Gök Tanrı istediği için tahta oturdum ve dört yandaki ulusları düzene soktum”**³⁴ ve **“Gündoğusu'ndan Günbatısı'na kadar bütün kavimler bana baş eğdiler”**³⁵ sözleriyle de anlatılmak istenen

³¹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2057, 2058.

³² Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 50.

³³ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 88.

³⁴ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 110.

³⁵ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 124.

şey aynıdır. Bu çerçevede yeryüzü bir bütün olarak görülmekte, insanların da tek bir kitleden ibaret oldukları kabul edilmektedir. Bunların hepsinin üzerinde Türk Hükümdarı bulunmaktadır. Dünya egemenliği anlayışı soy, dil, din gibi konular bakımından insanları birbirinden ayırmamakta, bilâkis onların kendi inançlarında serbest tutuldukları sosyal ve siyasî bir ortamı sunmaktadır.

Bir Uygur hükümdarının Gazneli Mahmut'a göndermiş olduğu mektubun başlangıç bölümünde yer alan *“Göklerin sahibi Tanrı yeryüzü ülkelerinin ve birçok kavmin egemenliğini bize verdi”* ifadesinde de geleneksel *“Türk Dünya Egemenliği”* idealine bağlı kalındığı sezilebilmektedir.³⁶

Yusuf Has Hacı de, Kutadgu Bilig'de yer alan *“Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya egemen oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu iki cihanda aziz etsin”*³⁷ sözleriyle eski Türk devlet geleneği olan dünya egemenliği idealini ortaya koymuş bulunmaktadır.

Dünya egemenliği ideali ve inancı Gök Tanrı'nın Türkler'i koruması ve onları başka uluslara üstün kılması düşüncesiyle birleşerek Türkler'de ulus olma bilincinin erken uyanmasında rol oynamıştır, denilebilir.

C. Milleti İçin Gündüz Oturmadan, Gece Uyumadan Hizmet Etmek

Kağanın bu görevi ile ilgili olarak gerek Orhun Yazıtları'nda gerekse Kutadgu Bilig adlı eserde önemli bilgilere rastlanmaktadır.

Bilge Kağan'ın *“... Babam ve amcamın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye, Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Küçük kardeşim Kültegin ve iki şadla birlikte ölesiye çalıştım. Bunca çalışıp halkların tümünü hoşnutsuz kılmadım”*³⁸ ve *“...sonra Tanrı'nın lütfu ile talihim olduğu için ve kader benimle olduğu için ölmekte olan halkı dirilttim, çıplak halkı giyimli, fakir halkı zengin kıldım, az sayıdaki halkı çoğalttım. Halkı ve hakani benimle birleşmiş olanlara iyilik ettim. Dünyanın dört bucağındaki pek çok halkı yola getirdim, düşmanlıktan vazgeçirdim, çoğu bana itaat etti”*³⁹ şeklindeki sözleri kağanın bu görevine ne derece sadık kaldığını ispatlamaktadır.

³⁶ Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çift Hükümdarlık Meselesi”, s. 229.

³⁷ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 86.

³⁸ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 108.

³⁹ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 110.

Tonyukuk Anıtı'nda da Bilge Kağan'ın söylediklerine benzer ifadelerle karşılaşılmaktadır:

“... Türk Milleti yine karışıklık içindedir, demiş. Oğuz'u yine sıkıntıdadır, demiş. Bu sözü işitip gece yine uyuyacağım gelmiyordu, gündüz yine oturacağım gelmiyordu”⁴⁰ ve “Kapgan Kağan oturdu. Gece uyumadı, gündüz oturmadı”⁴¹ sözlerinden kağanın bu önemli görevi hakkında fikir edinilebilmektedir.

Benzer şekilde, Kutadgu Bilig'de yer alan **“Ey beyim, rahat arama, zahmeti ortadan kaldır. Bey zahmet çekip memleketi tanzim ederse, halk kendi kendine zenginleşir; halk zenginleşirse, beyin her arzusu yerine gelir”⁴²** sözlerinde de aynı tema işlenmiştir.

Cengiz Han'ın ölümünde kağan seçilen Ögedey de **“Babam Cengiz Han tarafından binbir güçlükle kurulmuş olan bu devleti sefalet içinde bırakmak istemiyoruz. Bu ulus ayağını yere, elini toprağa koyarak sevin. Babamız tarafından hazırlanmış olan tahta oturduktan sonra, şimdi halkın rahatı için gerekli emirleri vereceğiz”** sözleriyle görevine olan bağlılığını dile getirmiş, saltanatı süresince de çok güçlü bir devlet teşkilâtı oluşturmuştur. Ögedey'in, devlete büyük bir düşmanlık besleyen Cahut halkına seferlerde bulunarak bu devleti ortadan kaldırdığı, gelişmiş bir posta teşkilâtını kurduğu, susuz memleketlerde kuyular kazdırarak halkına su ve ayrıca otlak yer temin ettiği, muhtelif şehirlere güçlü valiler ve idareciler atayarak milleti rahata kavuşturduğu görülmektedir.⁴³

Bu açıklamalar göstermektedir ki, kağanın görevi ulusunu doyurmak ve onun refahını yükseltmektir. Yoksa, despotizm ile yönetilen eski bazı kültürlerde olduğu gibi ulusun görevi hükümdarı ve yüksek devlet adamlarını doyurmak değildir. Kağan gece uyumayarak, gündüz oturmayarak görevini yerine getirecek ve kendini bu görevi yerine getirmekle sorumlu ve yükümlü sayacaktır.

D. Memleketi Tanzim ve İdare Etmek, Halkı Düzene Sokmak

Kağanın bu görevi ile ilgili olarak da, Orhun Yazıtları ve Kutadgu Bilig'de önemli ifadeler yer almaktadır. Örneğin, Orhun Yazıtları'nda yer alan

⁴⁰ Erhan Aydın, Türklerin Bilge Atası Tonyukuk (İstanbul: Kronik Kitap, 2019), s. 180.

⁴¹ Aydın, Türklerin Bilge Atası Tonyukuk, s. 187.

⁴² Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2936, 2937.

⁴³ Moğolların Gizli Tarihi, çev. Ahmet Temir (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1995), s. 202-205.

“... Amcam Kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti”⁴⁴, “... İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk Milleti’nin ilini, töresini tutuvermiş, düzenleyivermişler”⁴⁵ ve “... İleride Gündoğusu’na, sağda Günortası’na, geride Günbatısı’na ve solda Geceortası’na kadar olan bu sınırlar içinde pek çok halk bana itaat eder. Bu alan içindeki pek çok halkı ben düzene soktum”⁴⁶ sözleri ilk bakışta gözümüze çarpmaktadır.

Kutadgu Bilig’de de konuyla ilgili şu sözler karşımıza çıkmaktadır: *“Beyler memleketi tanzim ve idare etmek, halkı düzene sokmak için nasbedilmişlerdir.”⁴⁷*

“Ey hükümdar! Sen bugün bir hekimsin, halkın ise sana muhtaç olmanın hastasıdır.”⁴⁸

“Eğer sen bunlara ilâç vererek tedavi etmezsen, halk için bir hayat felâketi olursun.”⁴⁹

“Tanrı bunu yarın sana sorar; orada kendini kurtaracak cevabı hazırla.”⁵⁰

“Sen her vakit doğrulukla hükmet, beylik kanun ile ayakta durur.”⁵¹

“Ey bey! Gücün yettiği kadar kanunu tatbik et ve halkın hakkını vermeye çalış.”⁵²

“Benim bu kanunum hangi memlekete erişirse, o memleket baştan başa taşlık ve kayalık dahi olsa hep düzene girer.”⁵³

“Kanun sudur, akarsa nimet yetişir. Ey hakim! Memlekette uzun müddet hüküm sürmek istersen, kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın. Kanun ile ülke genişler ve dünya düzene girer.”⁵⁴

⁴⁴ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 16.

⁴⁵ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 1.

⁴⁶ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 2, 3.

⁴⁷ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 4009.

⁴⁸ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5241.

⁴⁹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5245.

⁵⁰ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5246.

⁵¹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5285.

⁵² Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5288.

⁵³ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 830.

⁵⁴ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2032, 2034, 2036.

Bu tür cümlelerden kağanın ana görevlerinden biri olan ülkeyi tanzim ve halkı idare etmenin ancak kanunlara uygunlukla sağlanabileceği anlatılmak istenmiş ve kağan hukuka uygun hareket etmeye davet edilmiştir. Bu noktada, adı konmayan bir **“Hukuk Devleti”** anlayışının altı çizilmeye çalışılmıştır.

E. İyi Kanunlar Yapmak, Adaletle Tatbik Etmek ve Halkı Korumak

Bir toplumda düzen ve halkın refahı öncelikle adalet ilkesinin gerçekleştirilmesiyle sağlanabilir. Bu sebeple Türk kağanları ülkelerinde adaletin sağlanmasına büyük önem vermişlerdir. Bir Çin kaynağının naklettiğine göre, Tabgaç Türk Hükümdarı T'ai-wu **“Ben devletimin içinde küçüklerin haydutluk etmesine ve halkımın ezilmesine göz yumamam”** şeklindeki sözleriyle adaletin uygulanmasında gösterdiği titizliği gözler önüne sermiştir.⁵⁵

Konuyla ilgili olarak, özellikle Kutadgu Bilig'den geniş ölçüde faydalanabilmek mümkündür. Bu eserin dört kahramanından birinin adaleti temsil etmesi çok anlamlıdır. Adaleti temsil eden Kündoğdu Han hükümdardır. Kutadgu Bilig'de devlet gümüş bir tahta benzetilmiştir. Bu tahtın birbirine bağlanmamış üç ayrı ayağı bulunmaktadır. Eserde, üç ayak üstünde olan hiçbirşeyin bir tarafa meyledemeyeceği, dolayısıyla devrilemeyeceği, her üçü de düz durdukça tahtın sallanmayacağı anlatılmak istenmiştir. Gümüş tahtın üç ayağından kasıt bugünkü yasama, yürütme ve yargı erkleridir. Tahtın ana direğini ise doğruluk ve adalet oluşturmaktadır. Hükümdar insanları adalet önünde bey ve kul olarak ayırmayacaktır. Elindeki bıçak işleri bıçak gibi kestiğine, hak arayan kimselerin işlerini uzatmadığına işaret etmektedir. Sağ tarafındaki şeker zulme uğrayarak devletin kapısına gelen ve adaleti orada bulan insanların oradan tatlı tatlı ayrıldıklarını sembolize etmekte, sol taraftaki acı ot ise adaletin kapısında cezaya çarptırıldıklarında yüzlerini ekşiten zalimlerin halini anlatmaktadır.⁵⁶

Bu konuda, ünlü eserde geçen birkaç önemli beyite de değinmek yerinde olacaktır:

“... O (bey)... memleketini ve halkını kanun yoluyla nizam altında bulundurur.”⁵⁷

⁵⁵ Donuk, “Eski Türkler’de Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, s. 108.

⁵⁶ Çin ve Akgündüz, Türk Hukuk Tarihi, s. 61.

⁵⁷ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 286.

“Kanunu doğrulukla tatbik etti ve halk zenginleşti; o iyi bir devirde iyi bir nam bıraktı.”⁵⁸

“Beylik çok iyi bir şeydir; fakat daha iyi olan kanundur ve onu tatbik etmek lâzımdır.”⁵⁹

“Kanun karşısında benim için hepsi birdir. Bey veya kul olarak ayırmam. İster oğlum, ister yakınım veya hısmım olsun; ister yolcu, geçici, ister misafir olsun.”⁶⁰

“Halka kanunu doğru ve dürüst tatbik et ki, kıyamet gününde bahtiyar olasın.”⁶¹

“Eğer devamlı ve ebedî beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır.”⁶²

“Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; kötü kanunlarla dünyada hükmedilmez.”⁶³

“Bu beylik işini hep beyler bilir, kanun ve nizam, örf ve adet onlardan gelir.”⁶⁴

“Beyler örf ve kanuna nasıl riayet ederlerse, halk da aynı şekilde riayet eder.”⁶⁵

“Fakir, dul ve yetimleri kolla; bunları korumak kanunu gerçekten tatbik etmek demektir.”⁶⁶

“Kendi menfaatini arama, halkın menfaatini düşün. Senin menfaatin halkın menfaati içindedir.”⁶⁷

“Halkı adil kanunlarla idare et; birinin diğerine tahakküme kalkışmasına meydan verme, onları koru.”⁶⁸

⁵⁸ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 291.

⁵⁹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 454.

⁶⁰ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 809, 817, 818.

⁶¹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 1374.

⁶² Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 1435, 1436.

⁶³ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 1456.

⁶⁴ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 1931.

⁶⁵ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2111.

⁶⁶ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5302.

⁶⁷ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5353.

⁶⁸ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5576.

***“Halka tatbik edilen kanunlar daima iyi olursa, Tanrı da bu beyliği her vakit ayakta tutar.”*⁶⁹**

Görüldüğü gibi, iyi kanunları hep uygulamak egemenliği sonsuz kılarken, kötülere cezalandırmak ve iyileri korumak da kağanın önemli görevlerinden ve adaletin gereklerinden sayılmıştır. Yine, Kutadgu Bilig’de yer alan: ***“Ey hükümdar! Kılıç ve sopa sendedir; bu kamçılar, bu cezalar kötüler içindir”***⁷⁰, ***“Kötüler kötülüklerini bırakmadıkları nisbette, sen de cezalarını eksik etme, elinde sopan hazır bulunsun”***⁷¹, ***“Bütün iyilere hürmet göster ve onları yükselt. Kötülere yüz verme, onları kapına dahi yanaştırma”***⁷², ***“Sen iyiye kıymet ver, ona her türlü iyiliği yap, böylece bütün halk iyi olur”***⁷³ cümleleri de konuya ışık tutmaktadır.

F. Dağınık Boyları Toplamak, Nüfusu Çoğaltmak

Kağanın en önemli görevleri arasında sayılabilecek bu görevi Türk tarihinde ilk kez Mete’nin gerçekleştirdiği bilinmektedir.⁷⁴ Gerçekten de, Türk kağanları tarih boyunca değişik oymak ve boyların birliğinin sembolü olmuşlardır. Orhun Yazıtları’nda sıkça karşılaştığımız ***“Türk soyu yok olmasın, ulus olsun diye...”*** ifadesi kağanın bu göreve ne kadar önem verdiğini bizlere kanıtlamaktadır. Dağınık boyların toplanarak bir araya getirilmesinin ulus bilincinin uyanmasında da etkili olduğu açıktır. Tabi bu noktada, Türk devletlerinin hemen yanıbaşlarındaki güçlü ve tehlikeli Çin Devleti’nin mevcudiyetini her zaman dikkate almak zorunda kaldıkları görülmektedir.⁷⁵ Öyle ki, Bilge Kağan Orhun Yazıtları’nda ulusuna seslenirken, birlik ve beraberliğin korunmasında bu devlete karşı dikkatli olunması gerektiğini savunan şu uyarılarda bulunmuştur:

“Bilgisiz kağanlar, korkak kağanlar tahta çıkmış, subayları bilgisizmiş, korkakmış. Beyleri ve halkı hak tanımaz olduğu için, Çin halkı tatlı dilli, çekici ve kurnaz olduğu için, küçük kardeşlerle ağabeyler (ve onların

⁶⁹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 6266.

⁷⁰ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5279.

⁷¹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5280.

⁷² Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 1455.

⁷³ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 1411.

⁷⁴ Asya Hun Devleti’nin kurucusu ve en önemli hükümdarı Mete’nin devletin kurulması aşamasında boyları bir araya getirmedeki büyük mücadelesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Donuk, “Eski Türkler’de Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, s. 111; Hasan Günaydın, Mete Han ve Devlet Yönetimi (İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2016), s. 115 vd.

⁷⁵ Arslan, “Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çift Hükümdarlık Meselesi”, s. 228, 229.

yandaşları) birbirleri aleyhine gizlice düzen kurdukları için, bey geçinenlerle halktan geçinenler birbirlerine düştükleri için Türk halkı kendi imparatorluğunun dağılmasına, kendine kağan seçtiği kağanının da yok olmasına yol açmış. Beylerin oğulları Çin halkına köle olmuş, öz kızları da onların cariyesi olmuş. Türk beyleri Türk unvanını bırakmış, Çin soylularının unvanlarını alarak Çin hakanına boyun eğmişler.”⁷⁶

“... Bize zahmetsizce bunca altın, gümüş, isigti ve ipek veren Çin halkının çağrısı tatlı, zenginliği yumuşakmış. Onlar (Çinliler) tatlı sözleri ve çekici zenginlikleri ile araya girip uzak kavimleri kendilerine yaklaştırmışlar. Onların tatlı diline, yumuşak zenginliğine kanan ey Türk halkı! Çoğunuz öldünüz. Ey Türk halkı! O ülkeye gidersen öleceksin. Ama Ötüken ülkesinde oturup kervanlar, kafileler gönderirsen ve ne zenginlik ne de üzüntünün bulunduğu Ötüken ormanında kalırsan, sonsuza kadar imparatorluğunu sürdüreceksin.”⁷⁷

Bu sözlerle Bilge Kağan ulusunu Çin’e karşı uyarmakta ve artık yerleşik hayata geçilerek ticaretle uğraşılmasının yolunu göstermektedir.

Orhun Yazıtları’nda rastladığımız *“Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım, fakir milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım”⁷⁸* ve *“... Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi, fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı”⁷⁹* satırları da kağanın ulusu zenginleştirmek ve nüfusu çoğaltmak hususuna verdiği önemi dile getirmektedir. Kağanın ana görevleri arasında ülke ekonomisine yön vermenin de bulunduğu dikkat çekmektedir.

Kağanın sözü edilen görevi açıklanırken, yeni alınan yerlere *“kondurma”*, yani yerleştirme ve iskân politikasından da söz etmek gerekmektedir. Türk kağanları her daim çok disiplinli bir iskân politikası izlemeye çalışmışlardır. Onlar için, savaşlarda zafer kazanılmasının yanı sıra, insanların fethedilen ülkenin topraklarına yerleştirilmesi konusu da büyük önem taşımaktaydı. Nitekim, akınlarda elde edilen zaferleri müteakip Türk aile ve kavimlerinin büyük kitleler halinde Türk Ordusu’nun peşinden gittiği ve yeni alınan topraklara yerleştirildikleri dikkat çekmektedir.

Eski Türk yazıtları konma ve kondurma bölgelerini aşağı yukarı kesin sınırlarla belirlemişlerdir. Türklerin konma ve yerleşme bölgeleri Doğu’da

⁷⁶ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 92.

⁷⁷ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 126, 128.

⁷⁸ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 130.

⁷⁹ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 100.

Kadırgan Dağları'na, Batı'da ise Demirkapı'ya kadar uzanmaktaydı. Ancak Çin ülkesinin sınırları Türkler için yasak bölge ilân edilmişti. Çin'e gitme ve konma yasaktı. Bilge Kağan Yazıtı'nda Türk ulusunun bu konuda uyarıldığına yukarıda değinilmişti. Fakat yine de Türk devletlerinin kuvvetli olduğu dönemlerde bazı Türkler Çin'e yerleşmişler, bu durum kimi hususlarda yarar da sağlamıştır. Meselâ, büyük Göktürk kağanlarından biri olan Mukan Kağan zamanında bu iş kontrol altında ve önemli siyasî amaçlar için kullanılmıştır. Ancak devlet zayıflayınca Çin, içindeki Türkleri eritip yok etmiştir.⁸⁰

G. Halkı Çıplak İse Giydirmek, Aç İse Doyurmak, Halka Mal Dağıtmak

Kağanın bu göreviyle ilgili Orhun Yazıtları ve Kutadgu Bilig'de önemli ifadelerle karşılaşılmaktadır. Orhun Yazıtları'nda geçen: *"... Amcam kağan oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi, fakiri zengin kıldı"*⁸¹, *"... Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için ölecek milleti diriltip besledim"*⁸², *"Türk Milleti! Tokluğun kıymetini bilmezsin. Acıksan tokluk düşünmezsin. Bir doysan açlığı düşünmezsin. Öyle olduğun için, seni beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin"*⁸³ ve *"... sonra Tanrı'nın lütfu ile, talihim olduğu için ve kader benimle olduğu için ölmekte olan halkı dirilttim, çıplak halkı giyimli, fakir halkı zengin kıldım"*⁸⁴ sözleri dikkat çekicidir.

Benzer şekilde, Kutadgu Bilig'de yer alan şu satırlara da değinilebilir:

*"Cömert ol, bağışla, yedir ve içir."*⁸⁵

*"Halka hizmetlerine göre bol ihsanlarda bulunmalı, çıplak ise giydirmeli, aç ise doyurmalıdır."*⁸⁶

*"Halk tok olmalıdır."*⁸⁷

*"Memlekette bir kimse bir gece aç kalırsa, onu Tanrı sana soracaktır."*⁸⁸

⁸⁰ Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 69, 70.

⁸¹ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 100.

⁸² Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 108, 110.

⁸³ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 128, 130.

⁸⁴ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 108, 110.

⁸⁵ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2053.

⁸⁶ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2982.

⁸⁷ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 3031.

⁸⁸ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5165.

***“Bey halk için saadettir, halk mesut olmalıdır, halkın mesut olması için karnının doyması lâzımdır.”*⁸⁹**

Aynı konuda, Dede Korkut Destanı’nda geçen Dirse Han’ın şu sözleri ile karşılaşmaktayız:

***“Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırdı; aç görse doyurdu, yalın görse donattı.”*⁹⁰**

Mal dağıtılması ile ilgili olarak da, yine Kutadgu Bilig’de geçen şu beyitler ön plâna çıkmaktadır:

***“Ey hâkim hükümdar! Güneş gibi parla, halk senin sayende bol yiyecek ve içeceğe sahip olsun.”*⁹¹**

***“Sağ elin ile kılıç sallar ve vururken, sol elin ile mal dağıt.”*⁹²**

***“Bey kula mal verir ve iyi sözle onu teşvik eder.”*⁹³**

***“Beyler kula mal dağıtmalıdır.”*⁹⁴**

Görüldüğü gibi, kağanlar halkın tok olmasını sağlamakla sorumlu tutulmuşlardır. Onlara halkı doyurmaları, gerekirse mal dağıtmaları hususu tüm eski Türk kaynaklarında tekrar tekrar altı çizilerek hatırlatılmış, kağanlar da, icraatlarını anlattıkları beyitlere mutlaka halkı doyurduklarını yazdırmışlardır.

H. Devlet İdaresinde Sadık ve Seçkin İdare Adamlarına Görev Vermek

Eski Türk toplumlarında kağanlar devlet yönetiminde ehil yöneticiler bulundurmaya büyük özen göstermişlerdir.

Oğuz Kağan Destanı’nda Oğuz Kağan’ın yanında yer alan ak sakallı, kır saçlı, son derece tecrübeli ve anlayışlı Uluğ Türk adında bir yardımcından söz edilmektedir.⁹⁵

Göktürk Devleti’nde de bu devletin kurtuluş mücadelesinden itibaren İlteriş Kağan, Kapgan Kağan ve Bilge Kağan zamanlarında devleti için çalışmış ve tam 46 yıl hizmet vermiş Vezir Tonyukuk’un adı anılabilir.

⁸⁹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, B. 5355.

⁹⁰ Muharrem Ergin, Dede Korkut Kitabı, C.1 (Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi, 1958), s. 80.

⁹¹ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, B. 5359.

⁹² Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, B. 2069.

⁹³ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, B. 2998.

⁹⁴ Yusuf Has Hacıp, Kutadgu Bilig, B. 5161.

⁹⁵ Donuk, “Eski Türkler’de Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, s. 116.

Tonyukuk, belki de eski Türk hükümdar yardımcıları arasında en tanınmış olanıdır.⁹⁶

Kutadgu Bilig'de ise, konuyla ilgili şu beyitlere yer verilmiştir:

*“İnsana yardım eden ve destek olan akıllı, bilgili ve hâkim idare adamları lâzımdır. Yardımcı çok olursa, bey zahmet çekmez; onun her işi yoluna girer ve nizam bozulmaz.”*⁹⁷

*“Beyler iyi insanları kendilerine yakın tutarlarsa, kötüler de işlerinde iyi hareket etmeye mecbur kalırlar. Beylerin etrafını kötüler çevirirse, memlekette tamamen kötüler hakim olur.”*⁹⁸

*“Ey bey! İş işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver. Eğer bir bey işi ehliyetli bir kimseye verirse, ehliyetliliği başkası değil, kendisi göstermiş olur.”*⁹⁹

*“Hizmetkârların doğru ve dürüst olmaları lâzımdır ki, beyler inanıp işlerini emniyetle onlara tevdi etsinler.”*¹⁰⁰

*“Beylerin işini görmek için bilgili insan lâzımdır, bilgisiz insanlar hiçbir işe yaramaz.”*¹⁰¹

*“Beyler hâkimiyetlerini hizmetkârlar vasıtasıyla elde ederler. Beyin aslı ne kadar ulu ve kendisi ne kadar büyük olursa olsun, onun adı hizmetkârlarıyla yükselir.”*¹⁰²

*“Dedikoducu kimseyi kendine yakın tutma, ondan sakın. Aç gözlü kimseye memlekette mevki verme, onun memleket nizamını bozacağından hiç şüphe etme.”*¹⁰³

“Ey hükümdar! Şu üç işe çok seçkin kimseleri ara ve bu işleri onlara ver: Bunlardan biri kadıdır. Halka faydalı olabilmesi için onun çok temiz ve takva sahibi olması lâzımdır. İkincisi, hükümdara vekâlet edecek kimsedir. Halkın huzur bulması ve saadetle yaşaması için bunun dürüst ve güvenilir bir kişi olması şarttır. Üçüncüsü vezirdir. Bunun çok seçkin bir

⁹⁶ Çin asıllı ünlü devlet adamı Tonyukuk'un unvan ve görevleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aydın, Türklerin Bilge Atası Tonyukuk, s. 69 vd.

⁹⁷ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 427-430.

⁹⁸ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 888, 889.

⁹⁹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 1759-1762.

¹⁰⁰ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2211.

¹⁰¹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2449.

¹⁰² Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2968, 2969.

¹⁰³ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5303-5305.

kişi olması lâzımdır; halka ne gelirse ondan gelir. Bu üç işe bakan kimseler doğru olurlarsa, halk huzura kavuşur, gözü aydın olur. Memleketin düzene girer ve halk zenginleşir ve neticede bunlar sana hayır dua ederler.¹⁰⁴

Eski Türk belgelerinde, belki sonraki hiçbir Türk devletinde görülmeyecek derecede yöneticilerin kağanlar tarafından hangi niteliklere sahip kişiler arasından seçilecekleri uzun uzun açıklanmış ve kağanlara bu konuda tavsiyelerde bulunulmuştur. Şüphesiz değerbilir kişilikteki kağanlar bu uyarıları mümkün olduğunca göz önünde tutmuşlar ve böylece devlet yönetiminde danışma ve istişarenin önemini ortaya koymaya çalışmışlardır.

I. Bilginleri himaye Etmek

Bu konuda, Kutadgu Bilig’de geçen ***“Âlimlerin ilmi halkın yolunu aydınlatır. Onları pek çok sev ve onlardan hürmetle bahset. Çok veya az, onların bilgilerini öğren. Onlara iyilik yap ve yardımda bulun, onlara dil uzatma. Onlara malından hisse ayır, güler yüz ve tatlı sözle hizmetlerinde bulun. Senin için lâzım olan onların ilmidir, onlar insanlara yol göstererek doğruluğa sevk ederler”***¹⁰⁵ satırları bilginlere gösterilmesi istenen değeri gözler önüne sermektedir. Bu sözler aynı zamanda aklın egemen olduğu bir toplum yaratma idealini de vurgulamaktadır.

J. Komutan Olmak, Asker Toplamak ve Askeri Mutlu Etmek

Eski Orta-Asya Türk devletlerinde devletin kuruluşu, asayiş ve düzeninin sağlanması ve fetihlerde bulunulmasında dayanan temel güç ordu idi. Kağanlar, tarihteki tüm Türk devletlerinde olduğu gibi devletin askerî şefi konumundaydılar ve dağınık göçebe kavimlerini bir arada tutmak, nüfusu çoğaltmak, yerleşik toplumlara karşı seferlere girişmek ve başta Çin olmak üzere kimi toplumların saldırılarına karşı tetikte bulunmak gibi nedenlerle her zaman savaşa hazır bir ordu yetiştirme görevini üstlenmişlerdir. Bir komutan olarak kağanın cesaretli, zeki, çevik, ileri görüşlü, kararlı, sabırlı, adil, ciddî, tecrübeli, tedbirli, soğukkanlı, doğru, cömert ve kurnaz olması gerekiyordu.¹⁰⁶ Kağanın bu özelliklerini dile getiren Orhun Yazıtları’ndaki ***“... Tanrı güç verdiği için babamın ordusu kurt gibi imiş, düşmanları da koyun gibi imiş.***

¹⁰⁴ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5328-5333.

¹⁰⁵ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 5551-5554.

¹⁰⁶ Eski Orta-Asya Türk devlet yapısında askerlik düzeni ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s. 108 vd.

İleriye ve geriye sefer edip adamları toplamış, onlara baş kaldırtmış ve hepsi yediyüz kişi olmuşlar¹⁰⁷ sözleri dikkat çekicidir.

Asker toplamak ve onları kağana bağlı tutabilmek konusunda Kutadgu Bilig'de de önemli satırlarla karşılaşmaktayız:

“Memleket tutmak için çok asker ve ordu lâzımdır. Askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.”¹⁰⁸

“Hangi bey askerini memnun etmezse, kılıç da kınından çıkmaz.”¹⁰⁹

“Kılıç kınıldadığı müddetçe düşman kınıldayamaz. Kılıç kınına girerse, beyin huzuru kaçır. Ey bey! Kılıç kullananı her vakit memnun et ve böylece kendin de daima sevinç içinde yaşa ve zahmet yüzü görme.”¹¹⁰

“Bey mal dağıtmalı ve çok asker tutmalıdır; o, ne zaman isterse düşmanının memleketini eline geçirir. Asker bulundukça beylerde memleket eksik olmaz. Asker olmazsa, bey memleketine uzun müddet hakim kalamaz. Asker beyden memnun oldu mu, bey hangi memleketi isterse onu elinde bulur.”¹¹¹

Görüldüğü gibi, halkını tok tutması gereken kağan, askerine de iyi bakmak zorundadır. Devletin niteliği ordunun devamlı savaşa hazır tutulmasını gerektirmekte, bunun da ancak askerin ekonomik açıdan tatmin edilmesiyle mümkün olabileceği beyitlerde sık sık dile getirilmektedir.

Kutadgu Bilig'de, ayrıca hükümdarın bir komutan olarak sahip olması gerekli şu vasıflarından söz edilmiştir:

“Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır. O, domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı olmalı, yaban aygırı gibi de kin ve öç gütmelidir. Kendisini saksağandan daha ihtiyatlı tutmalı, gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir. Arslan gibi hakimiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmelidir.”¹¹²

¹⁰⁷ Thomsen, Orhun Yazıtları, s. 96.

¹⁰⁸ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2057.

¹⁰⁹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2138.

¹¹⁰ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 2144,2145.

¹¹¹ Yusuf Has Hacı, Kutadgu Bilig, B. 3030-3033.

¹¹² Donuk, “Eski Türkler’de Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları”, s. 120.

K. Meclisi Toplamak

Ülkenin iç ve dış sorunlarını çözmek ve töreye yeni hükümler eklemek için yılda en az bir kez meclisin (kurultayın) toplanması da kağanın önemli görevleri arasındaydı.

Temelini Mete zamanında Asya-Hun Devleti'nde gördüğümüz kurultaylar tüm eski Türk toplumlarında devlet yapısının vazgeçilmez bir parçası olarak kabul edilmişlerdir. Değişik Türk devletlerinde değişik isimler altında gerçekleştirilen bu toplantılara kağan başkanlık eder, ayrıca belli başlı hanedan mensupları, devletin önemli memurları, tâbi beyler ve yabancı devletlerin elçileri toplantıda yer alırdı.¹¹³ Çok sıkı protokol kurallarının uygulandığı bu toplantılarda dış devletlerle olan ilişkiler (savaşa – barışa karar verilmesi), ekonomik, askerî, siyasî ve kültürel tüm sorunlar hakkında görüşmeler yapılır, kararlar alınırdı. Kurultaylarda devlet organlarının işleyişi, törenin uygulanışı ve hatta kağanın çeşitli konulardaki kararları da denetlenirdi. Kağanlık makamı boşaldığında yeni hükümdarın seçilmesi ve bu seçimin onaylanması, kimi zaman töreye yeni hükümlerin ilâve edilmesi de kurultayların görevleri arasındaydı. Savaş öncesi toplanan kurultaylarda insan ve hayvan sayımlarının yapılması da bu görevlere ilâve edilebilir.¹¹⁴

Kurultayın sonunda hükümdar tüm katılanlara ve halka ziyafet sunardı. Gerek kurultay toplantılarına gerekse kurultay sonunda verilen ziyafetlere davetli olduğu halde katılmamak *“devlete isyan”* anlamına gelirdi.¹¹⁵

Hükümdar, kurultaylarca alınan kararlara harfiyen uymak zorunda değilse de, bu kararları göz önünde bulundurmak mecburiyetindeydi. Bazen kurultay da hükümdarın taleplerini kabul etmeyebilirdi. Örneğin ünlü Göktürk kağanı Bilge Kağan'ın Göktürk şehirlerinin etrafının surlarla çevrilmesi ve Budizm'in kabul edilmesi yönündeki istekleri kurultayca reddedilmiştir.¹¹⁶

¹¹³ Ali Ahmetbeyoğlu, Sorularla Eski Türk Tarihi (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014), s. 306; Nevzat Kösoğlu, Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler (İstanbul: Ötüken, 1990), s. 38; Ayhan Ceylan, “İslâm Öncesi Türk Hukuku'nda Danışma Meclisi”, Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.1, S.1 (1997): s. 3; K. Shiratory, On the Territory of Hsiung-Nu Prince Hsiu-tu, No.5 (Tokyo: 1930), s. 27 vd.

¹¹⁴ İbrahim Kafesoğlu, “Eski Türkler'de Devlet Meclisi – Toy”, Birinci Millî Türkoloji Kongresi (İstanbul: 1980), s. 205.

¹¹⁵ İbrahim Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü (İstanbul: Ayyıldız Matbaası, 1984), s. 246. Kurultay ve ardından toplanan toylarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. G. Glauson, An Etymological Dictionary of Pre Thirteen Century Turkish (Oxford: 1972), s. 566.

¹¹⁶ Kafesoğlu, “Eski Türkler'de Devlet Meclisi – Toy”, s. 206; Ceylan, “İslâm Öncesi Türk Hukuku'nda Danışma Meclisi”, s. 10. Tonyukuk'un kurultayda Bilge Kağan'ı frenleme

Kurultaylar eski Türk egemenlik anlayışı çerçevesinde kutunu Gök Tanrı'dan alan Türk Kağanı'nın törelere uygun davranmasının da bir güvencesini oluşturmuşlardır. Nitekim, bunun aksine bir davranış kağanlık görevinin sona ermesi sonucuna götürebilirdi. O nedenle, kağanlar Türk töresine uygun hareket etmeyi daima bir erdem saymışlar ve bu konuda kendilerini Türk halkına karşı sorumlu hissetmişlerdir.¹¹⁷

Bu gelenek sayesinde, tarihteki çoğu monarşi ve teokraside görülen halkı hükümdarın şahsı insaf duygusuna mahkum bırakan bir yönetim anlayışına Türkler'de asla yer verilmemiş, Gök Tanrı'dan alınan kut düşüncesi sınırsız bir egemenlik anlayışına yol açmamıştır. Şu durumda, hükümdar icraatlarının millet tarafından kontrolüne imkân sağlayan bir yönetim biçiminin sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Ancak, yine de kağan seçimlerinin belli süreler dahilinde yapılmaması ve seçme hakkının da yalnızca sınırlı bir zümreye tanınmış olması sebebiyle kurultay uygulamasını tam anlamıyla bir demokrasi uygulaması saymamız doğru olmayacaktır.¹¹⁸ Ayrıca, kağanın meclisteki tüm konuşulanları dinleyip değerlendirdikten sonra son söz hakkını yine kendisinde görmesi de bu olumsuzluklara eklenebilir.¹¹⁹

Öte yandan, kurultayları sadece devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı toplantılar olarak ele almak doğru olmayacaktır. Nitekim, her kurultay toplantısını müteakip düzenlenen toy ve bu vesileyle yapılan ziyafet ve şenlikler göçebe bir devlet yapısı içinde mutlaka sağlanması gereken devletin halkıyla bütünleşmesi idealine yönelmişlerdir.¹²⁰

Bütün bu anlatılanlar, kurultayları toplamanın kağan için ne kadar önemli bir görev olduğunu bizlere kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Bilindiği gibi, Türkler'in ana-yurdu Orta-Asya adıyla bilinen geniş bir ülkeydi. Bu zor coğrafyada çok uzun zaman öncesinden beri dağınık vaziyette yaşayan Türk boylarını bir araya getirmek, onların ihtiyaçlarını karşılamak ve aralarında adaleti sağlamak ancak çok sıkı ve disiplinli bir devlet düzenin kurulmasıyla sağlanabilmiştir. Türkler, sözü edilen bu bölgede son derece

sebepleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, Ergenekon'dan Kağanlığa (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016), s. 257, 258.

¹¹⁷ Aybars Pamir, "Orta-Asya Türk Hukukunda Töre Kavramı", A.Ü.H.F.D. C.58, S.2 (2009): s. 360, 361; Mehmed Niyazi, Türk Devlet Felsefesi (İstanbul: Ötüken, 1995), s. 49 vd.

¹¹⁸ Hamza Eroğlu, Atatürk ve Cumhuriyet, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi, No. 8 (Atatürk Araştırma Merkezi), s. 8.

¹¹⁹ Pamir, "Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda Kurultay Müessesesi", s. 48.

¹²⁰ Pamir, "Eski Orta-Asya Türk Hukuku'nda Kurultay Müessesesi", s. 48.

güçlü devletler kurabilmişlerdir. Kurdukları medeniyetlerin temel sujesi olarak da **“kağan”** ön plâna çıkmıştır.

Eski Orta-Asya Türk egemenlik anlayışı çerçevesinde egemenliğini Gök Tanrı’dan alan kağan, bu sayede oldukça güçlü ve yetkili bir kişi pozisyonuna ulaşmıştır. Gök Tanrı’dan alınan kut ona yarı-kutsal bir nitelik de kazandırmıştır. Ama bu durum aynı zamanda Türk Kağanı’na milleti karşısında son derece önemli bazı görev ve sorumlulukları da yüklenmiş gözükmektedir. Devletin birliğini sürdürmek ve korumaktan, barış ve sükûnu sağlamaya, milleti için gündüz oturmadan, gece uyumadan hizmet etmekten memleketi tanzim ve idare etmeye, halkı düzene sokmaya varıncaya kadar pek çok konuda kağan doğrudan sorumlu sayılmıştır. Adı geçen sorumlulukların gereği gibi yerine getirilmesi konusunda devlet büyükleri tarafından kağanlara sık sık hatırlatmalarda bulunulmuş, kağanlar devlet yönetiminde dikkatli davranmaya davet edilmişlerdir. Kağanların egemenlik yetkisini Gök Tanrı adına ve doğrudan kullanıyor oluşları sebebiyle belki bu uyarıları göz ardı edebildikleri düşünülebilir; ama pratikte hükümdarlar devletin de temel felsefesini oluşturan bu uyarılara uygun hareket etmeyi çoğunlukla erdem saymışlardır. Bu da, Orta-Asya’da kurulan medeniyetlerin ne kadar güçlü ve köklü olduğunu bizlere kanıtlamaktadır.

Öte yandan, kağanların görev ve sorumlulukları arasında gösterilen çok sayıda hususun esasında günümüz Kamu Hukuku’nun da temelini oluşturduğu gözden kaçmamaktadır. Bu da, Türkler’in dönemine göre Orta-Asya’da son derece ileri bir devlet anlayışını benimsediklerini göstermektedir.

Şu durumda, yüzyıllar öncesinden gelse de, devletin bekası için geçerliliğini hiçbir zaman yitirmeyecek bu ilkelerin günümüz siyasetinde de daima muteber olduğu gerçeği hatırlarda tutulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmetbeyoğlu, Ali. Sorularla Eski Türk Tarihi. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- Arsal, S. Maksudi. Türk Tarihi ve Hukuk. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1947.
- Arslan, Mahmut. "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Çifte Hükümdarlık Meselesi". Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu. Elazığ: 1990: s. 223-239.
- Aydın, Erhan. Türklerin Bilge Atası Tonyukuk. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.
- Aydın, M. Akif. Türk Hukuk Tarihi. İstanbul: Beta, 1999.
- Ceylan, Ayhan. "İslâm Öncesi Türk Hukuku'nda Danışma Meclisi". Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. I, S. I (1997): s. 1-12.
- Cin, Halil ve Ahmet Akgündüz. Türk Hukuk Tarihi. C. I Kamu Hukuku. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989.
- Donuk, Abdülkadir. "Eski Türkler'de Hükümdarın Vazifeleri ve Vasıfları". Türk Dünyaları Araştırma Dergisi, No.17 (Nisan 1982): s. 103-152.
- Ergin, Muharrem. Dede Korkut Kitabı. C.1. Ankara: Türk Dil Kurumu Basımevi, 1958.
- Eroğlu, Hamza. Atatürk ve Cumhuriyet, Atatürk ve Atatürkçülük Dizisi. No. 8. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Glauson, G. An Etymological Dictionary of Pre Thirteen Century Turkish. Oxford: 1972.
- Gömeç, Saadettin. Türk Hun Tarihi. Ankara: Berikan Yayınevi, 2012.
- Gumilev, L. N. Hunlar. çev. A. Batur. İstanbul: Selenge, 2003.
- Günaydın, Hasan. Mete Han ve Devlet Yönetimi. İstanbul: İlgi Kültür Sanat, 2016.
- İnalçık, Halil. "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi". S.B.F.D. C.14, S.1 (1959): s. 69-94.
- Kafesoğlu, İbrahim. "Eski Türkler'de Devlet Meclisi – Toy". Birinci Milli Türkoloji Kongresi. İstanbul: 1980: s. 205-209
- Kafesoğlu, İbrahim. Türk Millî Kültürü. İstanbul: Ayyıldız Matbaası, 1984.
- Kafesoğlu, İbrahim. Umumî Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülâhazalar. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2014.
- Koca, S. "Eski Türkler'de Devlet Geleneği ve Teşkilâtı". Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi. C.2: s. 309-346.
- Kösoğlu, Nevzat. Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler. İstanbul: Ötüken, 1990.

- Moğolların Gizli Tarihi. çev. Ahmet Temir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1995.
- Niyazi, Mehmed. Türk Devlet Felsefesi. İstanbul: Ötüken, 1995.
- Ögel, Bahaeddin. Türk Kültürünün Gelişme Çağları. C.2. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1971.
- Pamir, Aybars. “Eski Orta-Asya Türk Devletlerinde Törenin Oluşmasında Kurultayların Rolü”. Adalet Dergisi, Yıl.146, Dönem.6, S. 62-63. (2019/1-2): s. 213 – 234.
- Pamir, Aybars. “Eski Orta-Asya Türk Hukuku’nda Kurultay Müessesesi”. Ç.Ü.H.F.D. C.2, S.3 (Haziran 2015): s. 11-50.
- Pamir, Aybars. “Orta-Asya Türk Hukukunda Töre Kavramı”. A.Ü.H.F.D. C.58, S. 2 (2009): s. 359-375.
- Shiratory, K. On the Territory of Hsiung-Nu Prince Hsiu-tu. No.: 5. Tokyo: 1930.
- Taşagıl, Ahmet. Ergenekon’dan Kağanlığa. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2016.
- Thomsen, Vilh. Orhun Yazıtları. çev. Vedat Köken. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Togan, A. Zeki Velidi. Oğuz Destanı. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1982.
- Turan, Osman. Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi. C.1. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1969.
- Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt. Türk Hukuk Tarihi. Ankara: Turhan Kitabevi, 2015.
- Vladimitsrov, B. Y. Moğolların İçtimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi. çev. A. İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Yusuf Has Hacıp. Kutadgu Bilig. çev. Reşid Rahmeti Arat. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991.